

Inleiding

In de jaren 2008-2010 hebben we de diepste economische crisis na die van de jaren dertig van de vorige eeuw meegemaakt. Het lijkt erop dat het ergste voorbij is. Eind 2010 groeide China al weer zo snel dat men bang is voor inflatie en daarom de reserve-eisen van de banken heeft verhoogd. In Europa groeit een land als Duitsland meer dan velen hadden verwacht. Voor Nederland geldt dat er weer enige groei is en dat de werkloosheid veel minder is gestegen dan was verwacht. Ze daalt zelfs al weer. Problemen blijven er wel rond de financierbaarheid van overheidsschulden, zoals die van Griekenland, Ierland, Portugal en Spanje.

Hoewel er dus problemen blijven en er sommige (zoals die van de staatsschulden) bij zijn gekomen, is het zo langzamerhand tijd om na te gaan hoe dit allemaal heeft kunnen gebeuren. Belangrijker, wellicht, hoe we dit in de toekomst kunnen voorkomen. Zijn er verantwoordelijken aan te wijzen? Of zit de mens zo in elkaar dat we moeten leren leven met het gegeven dat er zo nu en dan een crisis nodig is om ontspoord gedrag te corrigeren? Deze vragen stonden centraal op het symposium van de Adelbertvereniging, de Stichting Thomas More en het Thijmgenootschap dat op 2 december 2010 in Utrecht werd gehouden. In dit boek zijn de bijdragen aan dit symposium gebundeld.

Ethische uitspraken dienen altijd gebaseerd te zijn op de werkelijkheid. Vandaar dat deze bundel begint met een beantwoording van de vraag: hoe heeft het zover kunnen komen? In het artikel 'Het ontstaan van de kredietcrisis' beschrijft De Jong de oorzaken van de crisis van 2008-2010. Dit zijn de door de academische en praktische analisten algemeen aanvaarde oorzaken en ontwikkelingen. Het

blijkt dat moeilijk één bepaalde oorzaak en één bepaalde partij als hoofdveroorzaker kan worden aangewezen. De verantwoordelijken zijn van hoog tot laag aan te wijzen: regeringen, toezichthouders, bankiers en consumenten. Allen hebben een tijdlang geprofiteerd van de omstandigheden, al had men kunnen weten dat het niet altijd goed kon gaan. Sommigen realiseerden zich dat wel, maar dachten dat het wel wat mee zou vallen. Anderen wezen wel op deelaspecten die uit de hand liepen, maar kregen geen gehoor of hadden de ernst niet door omdat ze slechts oog hadden voor een klein deel van het geheel.

Als zoveel partijen erbij betrokken zijn, wordt het beantwoorden van de vraag wie in welke mate verantwoordelijk is, erg ingewikkeld. In deze bundel worden de verantwoordelijkheden gesplitst in die van de autoriteiten en dan vooral de toezichthouders, en die van de consumenten. Arnold Boot gaat in op de positie van de toezichthouder. Hij laat zien dat de beleidsruimte van de toezichthouder sterk afhankelijk is van politieke krachten. In de Verenigde Staten heeft de politiek in de jaren negentig wetgevingsvoorstellen tegengehouden die de toezichthouder had voorgesteld om de controle op financiële instellingen te verbeteren. De grote financiële instellingen dreigden anders hun bijdrage aan het Congres te verminderen. Aan de andere kant is de toezichthouder deels afhankelijk van de banken waar toezicht op gehouden wordt. Hij moet de juiste informatie krijgen van de ondertoezichtgestelde. Bovendien is het een menselijke trek om zich te vereenzelvigen met de ondertoezichtgestelde. Boot pleit daarom voor meer Europees toezicht.

De menselijke neiging van de toezichthouder om zich te identificeren met de ondertoezichtgestelde brengt ons bij de gedragseconomie. Dat is het onderdeel van de economie dat inzichten van de psychologie toepast op het economisch gedrag. Door middel van een interview met De Jong, legt Henriëtte Prast uit welke menselijke neigingen bij alle partijen een rol hebben gespeeld, waardoor de crisis

heeft kunnen ontstaan. Rampbijziendheid is in dit verband een belangrijk kenmerk. Als een ramp net gebeurd is, zijn we geneigd de kans op een volgende ramp te overschatten. In de loop van de tijd vervaagt deze herinnering en uiteindelijk kunnen we het ons niet meer voorstellen. Het zich niet meer kunnen voorstellen verandert ten slotte in het denken dat het niet meer kan gebeuren. Dan wordt er geen rekening mee gehouden en alle signalen die erop wijzen dat het mis kan gaan, worden genegeerd. Deze wetmatigheden hebben betrekking op alle betrokkenen: politici, bankiers, consumenten en academische en professionele analisten.

Alle drie hierboven beschreven bijdragen concluderen dat de huidige crisis niet veroorzaakt is door één specifieke groep. Eerder is het zo dat vele verschillende partijen, vaak om begrijpelijke redenen, signalen niet hebben opgepakt. Als dat de conclusie is, dan wordt het verantwoordelijk stellen van één groep voor de aangerichte schade wel erg moeilijk.

De laatste twee bijdragen aan de bundel behandelen de ethische aspecten van de crisis en formuleren een visie op de economisch handelende mens die een alternatief moet vormen voor de *homo economicus*. In zijn bijdrage over de verantwoordelijkheid voor de financiële crisis concludeert Claassen, evenals in de eerdere analyses in dit boek wordt gedaan, dat iedereen verantwoordelijk is. Dit impliceert dat in de huidige situatie het publieke belang niet goed verdedigd wordt. Om dat wel te kunnen, ontwikkelt Claassen een alternatief op basis van de republikeinse theorie van het publieke belang. In deze theorie staat het burgerschap centraal: het handhaven en laten groeien van de politieke gemeenschap. Claassen introduceert de *homo reciprocans*, de wederkerige mens. Het blijkt namelijk dat verreweg het grootste deel van de mensen in principe wel wil samenwerken. Men is niet altijd op eigen belang uit maar wil ook weer niet als een gekke Henkie overkomen, die altijd alles voor een ander doet. Het is nu zaak de voorwaarden te scheppen die de mensen verleiden tot samenwerken.

Volgens Claassen zijn hiervoor nodig: heldere normen, transparantie en gerichte straffen, het minimaliseren van de kosten van goed gedrag en ten slotte opleiding in die zin dat men de indruk moet hebben dat de groep goedwillenden in de meerderheid is.

Benadert Claassen de verantwoordelijkheid vanuit de republikeinse theorie van het publieke belang, Van Stichel neemt een christelijk, in het bijzonder rooms-katholiek, uitgangspunt. Zij bekritiseert het mensbeeld dat door de *homo economicus* wordt opgeroepen als te veel gericht op het individu. Te weinig wordt rekening gehouden met de gevolgen van het individuele handelen voor sociale verbanden. De nadruk ligt daardoor naar haar mening te veel op het *hebben* van goederen en te weinig op het *zijn* van iemand. Net als Claassen benadrukt ze de wederkerigheid van menselijke relaties. Aangezien volgens de christelijke sociale leer de mens beeld van God is, betoogt ze dat menselijke relaties vergeleken kunnen worden met de relatie tussen de drie verschillende goddelijke personen van het trinitaire godsbeeld. Deze drie personen zijn gelijkwaardig en vormen samen het christelijke godsbeeld. Zo moeten ook de relaties tussen mensen zijn: de verschillende mensen zijn gelijkwaardig en bouwen samen de gemeenschap.

Het is opmerkelijk hoe zowel Claassen als Van Stichel de wederkerigheid van menselijke relaties benadrukt. Hierbij komen ze, Van Stichel verwijst er in een noot ook naar, dicht bij het begrip *mutual sympathy*, zoals dat is gedefinieerd door de grondlegger van de economie, Adam Smith. *Mutual sympathy* (wederkerige betrokkenheid) wordt door Smith in zijn boek *The Theory of Moral Sentiments* geïntroduceerd met de woorden: "But whatever may be the cause of sympathy, or however it may be excited, nothing pleases us more than to observe in other men a fellow-feeling with all the emotions of our own breast, nor are we ever so much shocked as by the appearance of the contrary."¹ In wezen brengt de huidige crisis ons dus terug

bij het gedachtegoed van de grondlegger van de economische wetenschap.

Ik wil van deze gelegenheid gebruik maken een aantal personen te bedanken. Het symposium in Utrecht was het derde ART-symposium, dat wil zeggen het derde symposium georganiseerd als een samenwerking tussen de Adelbertvereniging, de Stichting Thomas More (voorheen Radboudstichting) en het Thijmgenootschap. Tevens was het de gelegenheid waarop de Adelbertvereniging haar 75-jarig bestaan vierde. Daarom heeft de Adelbertvereniging, in de persoon van Leo Gerards, de logistiek ter plaatse – het Educatorium van de Universiteit Utrecht – geregeld. Dianne Dekker, Hans Wennink en hun team van de Stichting Thomas More hebben de organisatie van het gehele congres verzorgd en Theo Bemelmans heeft gezorgd voor de powerpoint-presentaties en het koor. Allen heel hartelijk dank. Lotte Braeken wil ik bedanken voor het uittypen van de toespraak van Boot en het interview met Prast.

NOOT

1. Dit zijn de beginwoorden van ‘Chapter 2: Pleasure of Mutual Sympathy’ van A. Smith *The Theory of Moral Sentiments*, Oxford 1976 [1759], Clarendon Press, p. 13.